

קידושין בקניין חליפין

מבוא

בבואנו לדון בקידושין בקניין חליפין עלינו לבאר תחילה מוח קניין חליפין בכלל.

וזאת לפנים מישראל על הגאולה ועל התמורה לקיים כל דבר שלף איש נעלו ונתן לרעהו (רות ד, ז).

ומסבירה הגמרא: "גאולה - זו מכירה. וכן הוא אומר 'לא יגאל' תמורה - זו חליפין, וכן הוא אומר: 'לא יחליפנו ולא ימיר אתו טוב ברע או רע בטוב' (ויקרא כג, י)" (בבא מציעא מז, א).

ישנם שני סוגי חליפין: חליפין שווה בשווה - כגון: המתליף פרה בתמורה, שאותם לומדים מהפסוק: "לא יחליפנו", וחליפין לא שווה בשווה דהינו קניין סודר - כגון: ראובן רוצה לקנות קרקע משמעון, ואין לו כסף כרגע, הוא נותן לשמעון כלי אפילו פחות משווה פרוטה, כאשר שמעון קונה את הכלי חקרקע קנויה לראובן, אף על פי שחלי לא שווה כקרקע, וזאת לומדים מהפסוק "על הגאולה ועל התמורה".

הגמרא (בבא מציעא מז, א) נחלקה במה עושים את קניין הסודר. לוי אמר: בכליו של מקנה, ורב אמר: בכליו של קונה. ולהלכה נפסק: בכליו של קונה. בהמשך דנה הגמרא האם אפשר לעשות חליפין במטבעות או לא, ופושטת: שאין מטבע נעשה חליפין. והטעם לכך הוא שהמטבע דעתו על הצורה ולא על הערך, ואפשר להחליף צורה. מחלוקת נוספת היא מחלוקת רב נחמן ורב ששת, לפי רב נחמן - אפשר לעשות חליפין רק בכלי, ולפי רב ששת - אפשר לעשות חליפין גם בפירות.

הרמב"ם (מכירה ה, ה-ו) מסביר את קניין חליפין: "ועיקר הדרך הזאת, שיתן הקונה למקנה כלי כל שהוא ויאמר לו קנה כלי זה חלף התצר... כיון שהגביה המוכר את הכלי וקנהו, קנה חלוקה אותו חקרקע או אותן מטלטלין אף על פי שעדיין לא משכן ולא נתן את הדמים... אין קונים אלא בכלים ואף על פי שאין בו שווה פרוטה, ואין קונים בדבר שאסור בהנייה ולא בפירות ולא במטבע. ואין קונים בכליו של מוכר, אלא בכליו של לוקח".

נמצאנו למדים שבקניין חליפין אפשר לקנות כל דבר: חן מטלטלין והן קרקעות, והיתרון בקניין הוא שאפשר לקנות בו חפצים, אף על פי שהם לא נמצאים לפנינו. כמו כן אפשר לקנות בכלי שערכו פחות משווה פרוטה, מה שאין כן בקניין רגיל.

במאמרנו נדון בקידושין בקניין חליפין, נבאר האם אישה מתקדשת בחילופין

ונשווה את קניין חליפין שבמכר לקניין חליפין שבקידושין. נעסוק בארבע שיטות עיקריות: שיטת רש"י, שיטת התוספות, שיטת הרשב"א ושיטת תוספות רי"ד, ולבסוף ננסה לבוא ולתת ביאור חדש בסוגיא.

שיטת רש"י

איתא במשנה: "האשה נקנית בשלוש דרכים: בכסף, בשטר ובביאה" (קידושין א, א). ועל כך שואלת הגמרא:

מנינא דרישא למיעוטי מאי... למעוטי חופה, ולרב הונא דאמר חופה קונה מקל וחומר למיעוטי חליפין, סלקא דעתך אמינא הואיל וגמר קיחה קיחה משדה עפרון, מה שדה מקניא בחליפין, אף אשה מקניא בחליפין. קא משמע לך, ואימא הכי נמי? חליפין איתנהו בפחות משווה פרוטה, ואשה בפחות משווה פרוטה לא מקניא נפשה.

(קידושין ג, א-ב).

ומפרש רש"י בד"ה לא מקניא: "דגנאי הוא לה הלכך בטיל לה לתורת חליפין בקידושין, ואפילו בכלי שיש בו שווה פרוטה אי יהיב לה בלשון חליפין עד דיהיב לה בתורת לשון קניין או קיחה או קידושין". לפי שיטתו, בהוא אמינא חשבה הגמרא, שנשווה, קנייני אשה לקנייני שדה. כמו ששדה נקנה בחליפין, כך גם אשה תקנה בחליפין. ובמסקנת אשה לא נקנית בחליפין, כי קניין חליפין יכול להיות פחות משווה פרוטה. וזה גנאי לאשה להתקדש בפחות משווה פרוטה. לכן הקניין פסול מעיקרו, אפילו שהחליפין יהיו יותר משווה פרוטה; עד שיגיד לה בלשון קיחה או קניין או קידושין.

על שיטת רש"י היקשו התוספות מספר קושיות, הראשונה: לפי פירוש רש"י, שגנאי הוא לה להתקדש בחליפין, משמע, שאם פשטה ידה וקבלה, שתתקדש אף על פי שזה פחות משווה פרוטה!! והשנייה: "בית שמאי אומרים - בכסף דינר ובשוח דינר" (קידושין א, א). אם הבעל מקדש בכסף - לפי בית שמאי חייב לתת לאשה לפחות דינר או שווה דינר. וחגמרא (יא, א) שואלת: "מאי טעמא דבית שמאי? אמר רבי זירא: שכן אשה מקפדת על עצמה ואין מתקדשת בפחות. מדינר (בפירוש רש"י אצלנו). אמר אביי: אלא מעתה, כגון בנתיה ברבי ינאי דקפדן אנפשיהו ולא מקדשי בפחות מתרבא בדינר, הכי נמי דאי פשטה ידה וקבלה חד זוזא מאחרי, הכי נמי דלא הוה קידושין? (אלא, לפי רבי זירא, כגון בנותיו של רבי ינאי, שמקפידות על עצמן ולא מוכנות להתקדש פחות משלושה קבין של זהובין, אם יתן לה דינר, כלום לא תהיה מקודשת?). ואם נפרש כפירושו של רש"י, הגמרא אצלנו היתה צריכה לשאול את אותה השאלה מבנות רבי ינאי, כי רש"י פירש אותנו פירוש כמו שפירש רבי זירא?

הקושיה השלישית: רש"י הבין שבהוא אמינא הגמרא רצתה ללמוד את קנייני אשה מקנייני שדה, אם כך למה הגמרא לא העלתה את האפשרות, שאשה תתקדש בחזקה כמו שדה שנקנית בחזקה.

הקושיה הרביעית: הגמרא (ה, א) שואלת "בשטר מנלן" ולפי רש"י, שלומדים קנייני אשה מקנייני שדה אפשר ללמוד שטר מקנייני שדה! אם כך שאלת הגמרא ובשטר מנלן מיותרת. הקושיה החמישית היא קושיית הר"ן: בפחות משווה פרוטה באמת חליפין לא יקנו, כי גנאי לאשה שתתקדש כך, אך למה מעל שווה פרוטה אשה לא מתקדשת, הרי אין לה כבר גנאי?

להתרת הקושיות על שיטת רש"י ישנן שתי גישות עקריות בין המפרשים: הראשונה אין בקידושין מושג של חליפין. והשנייה יש קניין חליפין, אבל אין לאשה הנאת שווה פרוטה וגנאי עבורה להתקדש בקניין זה.

הקהילות יעקב (סימן מד) בבואו ליישב את שיטת רש"י מבצע תחילה חקירה בעניין קניין סודר. בקניין סודר כאשר הקונה נותן למוכר את הסודר, מהו בדיוק גדר הסודר? ולשם מה הוא בא? אפשר לחסביר זאת בשתי דרכים: הראשונה: הסודר הוא בגדר דמי המקח: זאת אומרת מתורת כסף, דמים, רק כיון שאינו שווה בשווה, נחשב קניין חליפין ולא קניין כסף. והשנייה: הסודר הוא בגדר מעשה הקניין: אף על פי שאינו דמי המקח. וגם לא מעשה במקח עצמו כמו משיכה, אלא מעשה קניין כגון: תקיעת יד. החזון איש פסק שהחליפין הם בגדר של דמי המקח ולא בגדר מעשה הקניין. ולפי זה אפשר לתרץ את רש"י: כאשר האשה לוקחת את הסודר שהוא פחות משווה פרוטה, אכן סחדי שלא בתורת דמים קבלה את הסודר, כי אין אשה מוכרת את גופה בפחות משווה פרוטה, אלא היא קבלה זאת משום שרצתה להתחתן אתו, ואפילו בחנם. יוצא, שכל קבלתה היתה בגדר מעשה הקניין, וזה לא נקרא חליפין.

מכאן שאשה לא נקנית בחליפין, ואם פשטה ידה וקבלה את הסודר השווה פחות משווה פרוטה אין לזה אפילו גדר של קניין חליפין, ולכן ודאי שלא תתקדש. ולכן כתב רש"י שהגמרא שלנו מדברת על קניין סודר, כי קניין חליפין שווה בשווה שיש את דעת האשה על הדמים, אפשר להגיד שהאשה תתקדש בחליפין כאלה:

הרמב"ן בחידושו (לקידושין ג, א ד"ה למעוטי) כותב: "ויש לישב בה בכל חליפין דגבי אשה בחליפין בפחות משווה פרוטה נינהו, דמתנה על מנת להחזיר לא קנייא באשה, דבתר הנאה דבסוף אזלא ולא מקניא נפשה". לפי דבריו קניין חליפין דומה למתנה על מנת להחזיר, וכמו שבמתנה על מנת להחזיר אין לאשה הנאת שווה פרוטה כי בסוף תצטרך להחזירו כך גם בחליפין אין לה הנאה ולכן אינה מקודשת.

לאשה יש הנאה רגעית בלבד, וזה לא נקרא הנאה שווה פרוטה כי הולכים אחריו חסוף, ולכן אף אם קבלה את הקידושין, אכן סחדי שאין לה הנאה. ואולם ניתן

לדחות את פירוש הרמב"ן שכן לפי דבריו אשה לא נקנית בחליפין כיון שחליפין דומים למתנה על מנת להחזיר. אך הגמרא (ו, ב) אומרת: אלא אמר רב אשי בכולחו (מתנה על מנת להחזיר, בכל המקרים) קני לבר מאשה, לפי שאין אשה נקנית בחליפין. משמע שאשה לא נקנית במתנה על מנת להחזיר, כיון שהיא דומה לחליפין, ואילו לפי פירוש הרמב"ן זה בדיוק הפוך. ואולי אפשר להגיד שהלימוד ממתנה על מנת להחזיר הוא שהאשה אינה יכולה לתפוס את הסודר, ללא קשר להנאה אלא מדין כללי. והלימוד מחליפין הוא: שכמו שבחליפין אין לה הנאה, כך גם במתנה על מנת להחזיר אין לה הנאה ולכן לא תתקדש.

המאירי בחידושיו (ד"ה וכן לעניין ביאור) מסביר שאפילו כאשר האשה מתרצית ומקבלת סודר, שאין בו שווה פרוטה, אגן סהדי, שהיא לא מקודשת, כיון שגנאי הוא לכל הנשים. ובטלה דעתה מפני כל הנשים, וכאילו היא נתרצית להתקדש בדברים בעלמא, שאינם כלום. וראייה לכך ממתנה על מנת להחזיר אף על פי שיש בה יותר משווה פרוטה, האשה לא מקודשת, כיון שהיא קניין דומה לחליפין. משמע שאף על פי שהיא נתרצית, היא לא מקודשת, כיון שהיא התרצתה להתקדש בדברים בעלמא. ההוכחה מבנות רבי ינאי, ששם אומרת הגמרא (יא, א): "פשטא ידה וקבלה לא קאמינא", ומפרש: "דכיון דאיכא ממונא מיקדשא" משמע שבטלה דעתה בפני כל הנשים, כיון שכל הנשים מקבלות דינר, וכך גם היא תהיה מקודשת בדינר. וכך גם כאן בטלה דעת האשה מפני כל הנשים, לכן לא תתקדש משום גנאי.

הרב הראשי לישראל, הרב אברהם שפירא, פירש רש"י זה על פי השולחן ערוך, שפסק: "האב מקדש את בתו שלא לדעתה כל זמן שהיא קטנה וכן כשהיא נערה ושותה בידו וקידושיה לאביה. וכן הוא זכאי במציאתה ובמעשה ידיה ובכתובתה" (אבן העזר סימן לז סעיף א). וכתב הבית שמואל על אתר: "וקידושיה לאביה... ומשמע קידושיה לאביה כל מה שמקדש אותה בפרוטה יכול לקדש והמותר הוי מתנה מכל מקום זוכה אביה". יוצא מדבריו, שהקידושין הם רק בפרוטה הראשונה, ושאר כל הפרוטות, שהבעל נותן הם בתורת מתנה. אם נלך לפי יסוד זה, רש"י מתורץ כך - שכן קניין חליפין יכול להיות בפחות משווה פרוטה, ולכן אם האשה תתקדש בחליפין, היא תתקדש בסכום הקטן ביותר של הקניין שהוא פחות משווה פרוטה. ועל זה כותב רש"י, שבפחות משווה פרוטה גנאי הוא לה להתקדש אף אם התרצתה, כי בטלה דעתה, ולכן אפילו נתן לה סודר ששוויו יותר משווה פרוטה גם אז לא תהיה מקודשת, כי הקידושין הם בפחות משווה פרוטה וזה גנאי.

על סמך יסוד זה אפשר לתרץ גם את השאלה: אם כל הסיבה שאשה לא מתקדשת, כיון שהקניין הוא גנאי, מדוע רש"י אומר רק על קניין סודר ולא על חליפין שווה בשווה, חרי גם קניין זה הוא גנאי? והתשובה היא שרק בקניין סודר, הקידושין הם בפחות משווה פרוטה ולכן זה גנאי. אך חליפין שווה בשווה אי אפשר לעשות בפחות משווה פרוטה, ולכן הקניין לא גנאי והאשה תהיה מקודשת.

את סיכום שיטת רש"י על פי החבנות השונות מראה הטבלה הבאה:

המפרש	ההוא אמינא	המסקנה
הקהילות יעקב	הסודר בגדר דמי מקח כמו בשדה ולכן חליפין מדין כסף.	הסודר בגדר מעשה קניין ולכן אין חליפין כלל.
הרמב"ן	האשה מתקדשת בחנאה הרגעית וחיא שוות פרוטה, כמו שאפשר לקנות על ידי זה שדה..	חולכים אחר הנאה סופית ולכן אין שוות פרוטה ולכן אינה מתקדשת.
המאירי	אף על פי שהאשה צריכה לחזיר את הסודר, עובדת קבלתו היא החנאה, ולכן תתקדש.	האשה לא מקבלת כלום.
הרב אברהם שפירא	האשה תחיה מקודשת בערך הסודר ואם הסכימה בפחות אז תתקדש בפחות משווה פרוטה	קניין חליפין, לעולם בפחות משווה פרוטה ולכן הקניין תמיד יחיה גנאי ובטלה דעתה מפני דעת כל הנשים.

שיטת התוספות

תוספות (ג, א ד"ה ואשה בפחות משווה פרוטה) כותב: "לכך נראה לרבנו תם דגרסינן בפחות משווה פרוטה לא מקניא ולא גרס נפשה דלא בקפידה תליא מילתא... והמקשה שהקשה תחילה... והכי פירושו ואימא הכא נמי שתקנה אשה בחליפין כשיש באותם חליפין שווה פרוטה כעין כסף דקרא... אבל חליפין דשווה פרוטה דומין לכסף ומשני חליפין איתנהו בפחות משווה פרוטה, ואם כן אינם מטעם כסף אלא קניין אחר הוא". בהוא אמינא המקשן חשב, שבחליפין אפשר לקנות אשה, משום שחליפין דומים לקניין כסף, ששניהם קניינים מסוג תמורה, וכמו שכסף קונה, גם חליפין יקנה מדין כסף. אך למסקנה קניין חליפין אפשר לעשות גם בפחות משווה פרוטה, ולכן הם אינם יכולים לקנות מדין קניין תמורה, כי קניין זה יכול לחול רק משווה פרוטה, אלא הם מעשה סימלי בלבד, ובהא אי אפשר לקנות אישה, כי אין לנו מקור לקניין זה.

על שיטת התוספות הוקשו מספר קושיות: הראשונה - התוספות תירצו, מאחר שיש חליפין בפחות משווה פרוטה, לכן חליפין אינם מדין כסף. אם כך קשה, מה החילוק בסברא בין ההוא אמינא למסקנה? כלומר - מהי סברת המקשן לחלק בין קניין חליפין בפחות משווה פרוטה החל מדין מעשה סימלי לבין קניין חליפין מעל

שווה פרוטה החל מדין קניין כסף חרי זה אותו קניין?

הקושיה השנייה: בגמרא בגיטין (לט, ב) כתוב: "אמר לי: דהחיא אמתא דחוח מרה שכיב מרע, אתיא בכיא קמיה אמרה ליה עד אימת תשתעביד ותיזיל החיא איתתא, שקל כומתיה ושדא בה, אמר לה זיל קני הא וקני נפשיך. אתו לקמיה דרב נחמן, אמר לחו, לא עשה ולא כלום... משום דהוא ליה כליו של מקנה" (מעשה באותה אמה שאדונה היה שכיב מרע ובאה ובכתה לפניו, ואמר לה: עד מתי תשתעבד ותלך אותה אשה (חכוונה לעצמה) ולקח כובעו, זרק לה, ואמר לה: לכי, קני זאת וקני את נפשך (תשתחררי), באו לשאול את רב נחמן האם היא משוחררת? אמר להם: לא עשה ולא כלום... משום שקנתה עצמה בכליו של מקנה).

וכתבו תוספות (שם ד"ה משום): "אבל אם היה כליו של קונה, היתה זוכה עצמה בחליפין דתני בהדיא בפרק קמא דקידושין דעבד כנעני נקנה בחליפין, משום דחליפין דמו לכסף וכל היכא דכסף קני חליפין נמי קנין לבר מאשה, משום דפחות משווה פרוטה לא מקניא נפשה כדאמר בריש קידושין". מתוספות זה לומדים שני דינים: א) חליפין היא חלק מקניין כסף - כל היכא דכסף קני, חליפין נמי קני. ב) הגירסא בגמרא בקידושין היא: אשה משום דפחות משווה פרוטה לא מקנייא נפשה.

אם כן יש כאן סתירה מיניה וביה: א) במסקנה אצלנו התוספות אומרים שחליפין אינם מדין כסף, ואילו בגיטין הם אומרים, שחליפין מדין כסף. ב) בקידושין התוספות לא גורסים את המילה "נפשה" ואילו בגיטין כן.

הקושיה השלישית היא קושית הרשב"א. לפי שיטת רבנו תם יוצא, שכל מטרת הגמרא היתה לברר את מהות קניין חליפין, האם הוא מדין כסף או לא. אם כן מדוע הגמרא הצטרחה להסיק בסוף: "ואשה בפחות משווה פרוטה לא מקניא", שחרי אף אם אשה נקנית בפחות משווה פרוטה, לא תקנה בחליפין כי זה לא מדין כסף. ואם כן מדוע הגמרא כתבה זאת?

ישוב שיטת התוספות:

בישוב שיטת בעלי התוספות נאמרו מספר תירוצים. הרב יוסף יצחק קלמנסון בקובץ רשימות שיעורים (סימן ז, עמוד נא) מבצע חקירה בדין צורך שיעור שווה פרוטה. מדוע כסף קונה רק מעל שווה פרוטה? ישנם שני צדדים בעניין: א) בגלל איכות הכסף: באו חכמים וקבעו, שפחות משווה פרוטה אין למטבע ערך כסף, הוא לא מוגדר ככסף, כי איכותו לא טובה. ב) בגלל כמות הכסף: באמת מטבע פחות משווה פרוטה נקרא כסף, אך אין לו את השיעור לקנות דברים. החפצא עצמו השיבא כסף, אלא שחסר כאן בשיעור הקנייה כדי לקנות צריך שווה פרוטה שיש לו חשיבות. לפי זה מוסבר התוספות: בחוץ אמינא המקשן חשב, שצריך שיעור פרוטה

מבחינת כמות הכסף, כמו צד ב בחקירה, ולכן חשב, שכאשר מקדשים בכלי אפילו בפחות משווה פרוטה, האשה תהיה מקודשת, משום שהכלי עצמו חשוב. לפיכך אמר, כמו שבשדה חליפין קונים מדין כסף, כך גם אשה תתקדש מדין זה. ולמסקנה: אין קניין זה מטעם חשיבות, אלא כאשר החפץ פחות משווה פרוטה, הוא לא נחשב כסף. כמו צד א בחקירה. ולכן חליפין לא יכולים להיות מדין קניין כסף. ואפילו תתרצה האשה, היא אינה מקודשת.

הקחילות יעקב (סימן א) מביא את הגמרא (ו, ב), משווה בין מתנה על מנת להחזיר לחליפין, וכותבת, שאשה לא מתקדשת במתנה על מנת להחזיר, כיון שזה דומה לחליפין. מחשוואה-זו למדים, שגם בחליפין אפילו תפס המוכר את הסודר, מוציאים מידו. הגמרא בירושלמי אומרת: "הדא דתימר בשטר שאינו יפה שווה פרוטה, אבל בשטר שהוא יפה שווה פרוטה ככסף הוא" (ירושלמי קידושין הלכה א). כלומר - אם נתן לאשה שטר שהיה פגום, אם יש בשטר שווה פרוטה - מקודשת מדין הכסף שבו. דין זה אפשר ללמוד גם מגמרתנו שחכמים אומרים: "שמין את הניר, אם יש בו שווה פרוטה מקודשת ואם לאו אינה מקודשת" (מח, א). ורש"י במקום מפרש, שהיא מקודשת כיון שדעתה גם על הניר. אם כן, אפשר לומר דבר דומה אצלנו. כאשר נתן לה כלי בתורת חליפין, שתקנה מתורת כסף אם הכלי שווה יותר משווה פרוטה.

לכאורה, יש לשאול מדוע האשה נקנית מדין כסף, הרי הבעל נתן לה בתורה שטר, ולא בתורת כסף?

לכן יש לומר, שכאשר האשה מקבלת את השטר, היא מתכוונת להתקדש הן מדין שטר והן מדין כסף, כמו שאומר רש"י, ולכן היא יכולה להתקדש מדין כסף. אך על זאת קשה משום שחליפין חייבים להחזיר, ולכן כאשר התכוונה להתקדש בחליפין, היא התכוונה להתקדש אף על פי שידעה שחייבת להחזיר. לפי זה, כוונתה לא יכולה להיות שתתקדש מדין כסף, כי קניין כסף משמעו שהכסף נשאר אצלה ואילו בחליפין היא חייבת להחזיר את החפץ. ולכן אינה יכולה להתקדש מדין כסף, ואינה מקודשת.

רבי שמעון שקופ מסביר: כאשר אדם משאיל לחברו כלי, חברו חייב לו משתי סיבות: א) הכלי שווה כסף - אפשר למכרו בשוק ולקבל עליו כסף ולכן הוא חייב להחזיר לו את שויו - בתורת דמים. ב) הלווה משתמש בדבר לא שלו - נתרבה אצלו דבר בעין מנכסי חברו, ולכן הוא חייב להחזיר מה שנתרבה. בגלל גוף החפץ עצמו.

נפקא מינה היא כאשר החפץ שווה פחות משווה פרוטה, לפי הסברא הראשונה (בגלל שווי החפץ), כאן החפץ שווה פחות משווה פרוטה ואין חובה להחזירו, כי חובת השבה חלה רק משווה פרוטה ומעלה. אבל לפי הסברא השנייה (בגלל גוף החפץ) גם בכלי השווה פחות משווה פרוטה, אם השואל פחות משווה פרוטה לא משיב את החפץ ששאל, אי אפשר לכפות עליו לחשיב, כי אין כח בית דין חל על

פחות משווה פרוטה. אפשר לומר שזהו החילוק בין קניין חליפין לקניין כסף. קניין כסף - אפשר לעשות רק משווה פרוטה ומעלה - משמע, שווי הגוף הוא המשעבד. קניין חליפין - אפשר לעשות גם בפחות משווה פרוטה - משמע, הגוף עצמו משעבד. לכן אי אפשר ללמוד קניין חליפין מקניין כסף, כי הם שתי מהויות שונות.

הרב אברהם שפירא (שיעור רביעי) הביא בהסברו לשיטת רש"י את היסוד שחידש הבית שמואל. לפי הסבר זה אפשר להבין גם את התוספות. הבית שמואל חידש, שהפרוטה הראשונה היא המקדשת, וכל שאר הפרוטות הם מתנה ולא הקידושין עצמם. אם כן את הקידושין עושה הערך הפחות ביותר באותו קניין. ולפי זה יוצא, שבחליפין אם יהיו קידושין, הם יעשו בפחות משווה פרוטה, כי אפשר לתת חליפין בפחות משווה פרוטה, ואף אם נתן מעל שווה פרוטה. לעומת זאת בקניין כסף, הקידושין יהיו בשווה פרוטה - בפרוטה הראשונה. יוצא, לפי חילוק זה, שקניין חליפין אינו מטעם קניין כסף, כי קניין כסף קונה בשווה פרוטה ואילו קניין חליפין קונה בפחות משווה פרוטה.

רבי משה רוזמדין בספרו דבר משה (קידושין חלק א עמוד כח) מחלק בין קניין שווה בשווה לבין קניין סודר. בכל קניין יש מוכר ויש קונה. בקניין כסף - הקונה רוצה את החפץ מחמת גופו ולא מחמת שוויו. המוכר לעומתו רוצה את הכסף מחמת שוויו ולא מחמת גופו. בחליפין שווה בשווה אין כאן עניין של גוף תמורת שוויות, גם המוכר וגם הקונה רוצים את החפצים מחמת גופם ולא מחמת הערך הממוני שבהם. לפי יסוד זה מוסבר התוספות: בהוא אמינא המקשן חשב, שחליפין פחות משווה פרוטה הוא בגדר קניין סודר, ולכן אשה לא מתקדשת. אבל חליפין מעל שווה פרוטה הוא בגדר קניין שווה בשווה, וחל מתורת קניין כסף. לפי הבנת המקשו, הקונה נותן בחליפין שווה בשווה שוויות מסוימת בעד החפץ, ולא משנה אם השוויות ניתנת במעות או בשווה פרוטה, ולכן האשה תתקדש מדין קניין כסף. במסקנה - השיב התרצן, שגם חליפין שווה בשווה אפשר לעשות בפחות משווה פרוטה. יסוד קניין חליפין אינו שוויות תמורת שוויות, אלא החלפת גוף בגוף, לכן לא צריך שיהיה לחפץ שוויות של שווה פרוטה. יוצא שגם קניין זה הוא לא מטעם כסף ולכן האשה לא מקודשת.

בדומה לדבר משה אך ביתר הרחבה כתב **הרב גוסטמן** בקונטרסי שיעורים (שיעור ד). לפי דבריו, השאלה אם חליפין מדין כסף או לא, תלויה בשאלה אחרת והיא: האם שווה כסף הוא ככסף או לא? אם נגיד שכל מטרת הכסף, בגלל השווי שבו, הרי שווה כסף ככסף, כי גם שווה כסף אפשר למכור בשוק ולקבל תמורתו כסף. אך אם נלך בכיוון, שהמובן של הכסף הוא לא השווי אלא גופו, הרי בכסף אפשר לקנות ולא בשווה כסף. ואם כן כיצד שווה כסף מקדש? אפשר לענות מסברא ששווה כסף אינו מקדש ולכן התוספות (ב, א ד"ה בפרוטה) מוצאים לשווה כסף מקור בתורה שקונה, מעבד עברי שכתוב "ישיב" לרבות שווה כסף ככסף. אפשר לעשות

אותו חילוק לגבי חליפין: אם קניין כסף הוא בגדר שיווי, גם חליפין כלולים בו כאשר הם מעל שווה פרוטה, אך אם נגדיה אותו כקניין חפצא, אז חליפין אינם מדין כסף. בקידושין - קניין כסף הרי הוא בגלל החפצא שבזבה, ואם כן קניין חליפין לא כלול בקניין כסף. לעומת זאת במקח רגיל, הכסף הוא בגדר שיווי, ולכן גם חליפין יכולים לקנות. ולכן בגמרא בגיטין התוספות אומרים שחליפין מדין כסף, כי שם מדובר על אמה שזה מדין מקח ובאמת חליפין חלים מדין כסף ויכולים לקנות.

הרש"ש, הפני יהושע והרשב"א תירצו את הסתירה בין התוספות. אצלנו לתוספות במסכת גיטין, בכך שהתוספות בגיטין חזרו לומר כלשון הראשון בקידושין, ובלשון הרש"ש: "נראה דכאן אזלי בשיטת רש"י דקידושין. ודלא כפירוש רבנו תם שחביאו שם בד"ה ואשה" (הרש"ש גיטין לא, ב בד"ה תוד"ה משום)..

את סיכום שיטת בעלי התוספות על פי החבנות השונות מראה הטבלה הבאה:

המפרש	ההוא אמינא	המסקנה
קובץ רשימות שיעורים	חליפין אפילו פחות משווה פרוטה תתקדש מתורת קניין כסף כי הכלי חשוב. צריך עוד פרוטה - בגלל כמות הכסף.	חליפין לא מתורת קניין כסף, כי שיעור פרוטה בגלל איכות הכסף ואין גזירה לחצאין, ולכן גם מעל שווה פרוטה לא מקודשת.
קהילות יעקב	בחליפין שיש בהם שווה פרוטה ולכן מתקדשת מטעם כסף.	אי אפשר להתקדש מטעם כסף כי חליפין זה על מנת להחזיר ואילו כסף נשאר.
רבי שמעון שקופ	שווי הגוף הוא המשעבד. ולכן תתקדש מטעם כסף.	החפץ עצמו משעבד ולכן אין זה מטעם כסף.
הרב אברהם שפירא	בערך הממוני של הסודר מתקדשת, ולכן אם הסודר מעל שווה פרוטה תתקדש.	תמיד הערך הפחות ביותר קונה ולכן תמיד מתקדשת בפחות משווה פרוטה.
הדבר משה והרב גוסטמן	חליפין שווה בשווה הם בגדר קניין כסף - שויות תחת שויות.	חליפין שווה בשווה - הם בגדר חפץ תמורת חפץ ולא שויות תחת שויות.

שיטת הרשב"א

הרשב"א הולך בשיטת חדשה המשלבת בין רש"י לבין התוספות.

ונראה לי דמעיקרא כי אמרינן כיון דגמרינן משדה עפרון... אלא הכי קאמר: כיון דכסף דאשה מכסף דשדה גמרינן, אלמא, קניית אשה כקניית שדה, וכיון דאשכחן להו דהוקשו קצת קניותיהן, אף אנו נאמר לכל שאר הקניות שבשדה שיחיו נוחגות כן באשה, קא משמע לן מתניתין דלא, ואימא הכי נמי... ופריק כיון דחליפין איתנחו בפחות משווה פרוטה ואשה בפחות משווה פרוטה לא מקניא דגנאי הוא לה, הא על כרחין לא הוקשו אלא לקניית כסף בלבד דאיתא בהדיא, ומחליפין אתה דן לכל שאר קניות שבשדה שאינן באשה כגון חזקה.

(בחידושין לקידושין עמודת יב, במחזורת מוסד הרב קוק)

הרשב"א מסביר שלגמרא היתה בעיה: האם צריך להשוות קנייני אשה לקנייני שדה, או להשוות רק קיחה קיחה משדה ולפי זה משוים קנייני אשה רק לקניין כסף. הגמרא בחוהא אמינא הלכה לפי השיטה הראשונה והשוותה קנייני אשה לקנייני שדה, וכמו ששדה אפשר לקנות על ידי חליפין, כך גם אשה תוכל להתקדש בחליפין. באה הגמרא ועונה: לא יעלה על הדעת שאשה תתקדש בקניין חליפין, כי בקניין אפשר לקנות גם בפחות משווה פרוטה, ובפחות משווה פרוטה אשה לא מתקדשת כי גנאי הוא לה. לפי זה הביטוי: "לא מקניא נפשה" אומר שאי אפשר להשוות קנייני אשה לשדה, וזאת לא סיבה מדוע אשה לא מקודשת. לכן חוזרת הגמרא ואומרת כמו השיטה השנייה, שנלמד קיחה קיחה לקניין כסף בלבד, ומחליפין אתה דן לכל שאר קניות שאינן באשה.

העולת מפירוש הרשב"א שמסקנת הגמרא היא כתוספות, שקניין חליפין אינו מדין קניין כסף, ועל כך קשה מדבריו בגיטין (לט, ב): "מהכא משמע דמשום דחוח ליה כליו של מקנה לא קנתה, אבל אם היה כליו של קונה קנתה ויצאה לחירות. אלמא; עבד קונה עצמו בחליפין כשם שקונה עצמו בכסף... אלמא קניין כסף וחליפין כי חדדי נינחה, וכל מקום שזה קונה זה קונה... אבל עבד היוצא לחירות ניחא ליה שיצא אפילו בפחות משווה פרוטה יותר משיצטרך ליתן שווה פרוטה". משמע מכאן שכסף וחליפין, אחד הוא תוצאה של השני, בניגוד לדבריו אצלנו.

בישוב שיטת הרשב"א נאמרו מספר תירוצים ונביא שניים מהם:

הקהילות יעקב מסביר, שכאשר מקדשים אשה בתורת קניין כסף, יש שני מוטיבים בקניין: א) שיחיה בתורת ממון. ב) שיחיה בזה כשיעור קידושין. כאשר אדם מקדש בכסף בפחות משווה פרוטה, יש שני חסרונות א) אינו בתורת ממון, אינו נחשב כממון. ב) אין בזה שיעור קידושין. כאשר אדם מקדש בכלי ששווה פחות מפרוטה, מצד תורת ממון, דחינו חשיבות הכלי, הכלי חשוב ולכן יש כאן גדר

של תורת ממון. אך מצד גדר של שוויות - הכלי שווה פחות מפרוטתה, לכן: המקדש בכלי השווה פחות משווה פרוטה יש חסרון אחד: שיעור הקידושין. אם האדם קידש בכלי השווה פחות משווה פרוטה, והאשה רצתה בו - היא נתקדשה; כיון שהיא הסירה את החסרון של שיעור הקידושין, כי בשבילה זה שווה יותר מפרוטתה. כאילו האשה אומרת: "לדידי שוי לי". לא כן בחליפין. כאשר אדם נותן לאשה כלי השווה פחות משווה פרוטה בתורת קניין חליפין, היא לא מקודשת, ואין כאן הגדר של "לדידי שוי לי", הואיל ובחליפין הסודר אינו צריך להיות שווה פרוטה, ולכן כאשר האשה מסכימת לקבל את החפץ, אין הוכחה כלל שקיבלה זאת כשווה פרוטה. יוצא לפי הרשב"א, שמסקנת הגמרא היא שכסף וחליפין הם קניין אחד ולכן ב"גויטין" גם בחליפין היא נקנית, כי אין את החסרון של שיעור, ורק ב"קידושין" האשה לא מתקדשת, כי יש את החסרון של השיעור.

תרוץ נוסף נקבל אם נדייק מהרשב"א את העקרון, שרק בפרוטתה הראשונה היא מתקדשת. הרשב"א כותב: "דכיון דעיקר חליפין אפילו בפחות משווה פרוטה איתנהו, כי עביד לחו בכלי שוה מנה, לא ייפה כוחו מכח כלי שאינו שווה פרוטה דשם חליפין חד הוא". משמע, שגם חליפין מעל שווה פרוטה, חלק הקניין הוא פחות משווה פרוטה - "דשם חליפין חד הוא". לכן: בקידושין - לא מתקדשת - כי קניין בפחות משווה פרוטה. לעומת זאת במכר נקנה, כי עדיף לעבד "שיצא אפילו בפחות משווה פרוטה משיצטרך ליתן שווה פרוטה".

שיטת תוספות רי"ד

"קשיא לי טובא, ואם נתן אדם סודר לאשה שיש בו שווה פרוטה, אף על פי שנתנו לה בתורת חליפין אמאי אינה מקודשת והרי יש כאן שווה פרוטה... והיא רשאית לעשקו אמאי אינה מקודשת ואף על פי שהיא מחזירתנו לו, מדעתה היא מחזרתו ואם היא רוצה הוא שלח". ומכח קושיה זו מתרץ התוספות רי"ד: "ונראה לי לומר, שאם בזה הסודר לבד נתהצית לו לקדשה אף על פי שהזכיר לה שם חליפין מקודשת היא, והכא במאי עסקינן? כגון שחתנה עמה לקדשה במנה, ולא היה נותנו לה עכשיו, אלא התפיסה את הסודר שתקדש לו ולא תוכל לחזור בה, והוא יתחייב ליתן לה המנה לאחר זמן בכי האי גוונא. ודאי אינה מקודשת, כיון שלא נתרצית להתקדש לו אלא במנה ומנה אין כאן". ופירוש הדברים: אם האשה רוצה להתקדש בסודר עצמו, אף על פי שהוא נותן לה בתורת חליפין, היא תהיה מקודשת.

הגמרא שלנו עוסקת בקניין חליפין רגיל. זאת אומרת נתינת סודר לא גומרת את הקניין, אלא הנתינה היא התחייבות של שניהם לעשות את הקניין. יש כאן שני שלבים: א) נתינת הסודר - התחייבות לעשות את הקניין. ב) קניין עצמו. במקרה כזה היא לא תהיה מקודשת כיון שהוא לא מסר לה כלום. הסודר לא קשור

לקידושין, אלא זו התחיבות, ונתינה כזו לא נקראת הנאה, לכן לא מקודשת. לעומת זאת, בשדה חליפין קונים, כיון שנתינת הסודר היא גמירות הקניין, כאילו נתן בצ"ק. בהוא אמינא הסודר הוא חלק מפרעון הממון, לכן יהיו קידושין כמו בחצר. ולמסקנה: הסודר אינו חלק מפרעון הממון אלא התחיבות ואין כאן הנאה, כיון שחליפין ישנם בפחות משווה פרוטה, ואשה בפחות משווה פרוטה, גנאי הוא לה להתקדש, ואין קניין למחצה לכן גם מעל שווה פרוטה לא תהיה מקודשת.

על דבריו אלו של התוספות רי"ד מקשה האבני מילואים בשם המהרי"ט (אבן העזר סימן כט סעיף א סימן קטן ב): מדוע לא תתקדש גם במקרה שחבטיח לה מנה מלבד הכלי שווה הפרוטה? הרי את הכלי עצמו קונה מדין כסף, וזה כמו שקידשה במנה ונתן לה דינר שמקודשת וישלים, דהינן הכלי שווה הפרוטה יחשב תחילת התשלום ותתקדש?

ומתוך האבני מילואים: בשולחן ערוך (חשן משפט סימן קצ סעיף ב) מדובר על דין קניית קרקע בכסף: "בכסף כיצד? מכר לו בית או שדה ונתן לו כסף שווה פרוטה קנה, ואין אחד מהם יכול לחזור בו ואפילו נתן לו הכסף על מנת שיחזירנה לו, קנה". הסמ"ע במקום מבאר: "ואירי דווקא כשנתן לו השווה פרוטה על דמי הפרעון והשאר זקף עליו במלוה או לא עייל ומפיק און... אבל אין לומר דלא איירי כאן בכסף שנתן בשביל שיווי המקח, אלא שנתן לו פרוטה, שבפרוטה זו נשתעבדו זה לזה. זה לקנות וזה למכור ושאין אחד יכול לחזור בו" (סעיף קטן א). נראה מדברי הסמ"ע שהפרוטה היא חלק משווי החפץ הנקנה, שהקונה חייב לשלם. הטורי זהב (הט"ז) במקום מקשה: "מה שכתב הסמ"ע בסעיף קטן א דכל שלא נתן בתורת שווי מקח אינו קונה לא חבנתי דבריו... ועוד הא גם גבי קניין דאשה בכסף נלמד מעפרון, כמו דאיתא בריש קידושין, וזה פשוט דבאשה קונה אותה דרך נתינה לחוד לא בתורת שיווי מה שהוא שווה".

יוצא שהט"ז חולק על הסמ"ע וסובר שהפרוטה נועדה להחיל את הקניין כשטר, והקונה יצטרך לשלם את מלא שווי החפץ הנקנה בנוסף לפרוטה זו. לפי מחלוקת זו אפשר להסביר את דעת התוספות רי"ד. התוספות רי"ד סובר כמו הסמ"ע, שהפרוטה היא חלק משווי החפץ הנקנה שחוקנה חייב לשלם. ואם כן כאשר מקדשה במנה ונתן לה סודר שווה פרוטה, הרי המנה הוא השווי, והסודר אינו אלא מעשה קניין, ואף על פי ששווה פרוטה, שהרי לא החשיבו כתחילת הפרעון שאם לא כן היה מקדשה בתשעים ותשע דינרים. וכיון שכסף קונה על ידי שווי ולא בעצם מסירתו לא נקנתה האשה, שהרי לא נמסר לה השווי עדיין (קניין סודר) מה שאין כן במקדשה בסודר שווה פרוטה בלבד (שווה בשווה) יש בזה שווי, וכיון שרק בזה מקדשה ולא בכסף אחר, לכן מקודשת מדין כסף.

סיכום

לאחר שראינו את שיטות הראשונים וחקשיים שבכל שיטה, ננסה לתת פירוש חדש לסוגיה. פירוש זה (שישמש כסיכום למאמרנו) יהיה משולב מפירושי הראשונים שהבאנו.

נראה לומר, כי הגמרא בחו"א אמינא הבינה כשיטת התוספות, אך למסקנה הלכה כשיטת רש"י. לפי זה הסבר הגמרא: "סלקא דעתך אמינא הואיל ואמר קיחה קיחה משדה עפרון, מה שדה מקניא בחליפין אף אשה מקניא בחליפין" כאן הגמרא הלכה לשיטת התוספות שלומדים רק קיחה קיחה לעניין כסף. בהמשך שואלת הגמרא: אולי אשה תקנה בחליפין מטעם קניין כסף, שזה קניין תמורה? ועונה הגמרא: "קא משמע לך", זאת אומרת, שודאי קניין חליפין הוא לא מטעם קניין כסף, כי חליפין זה בגדר חפץ תחת חפץ ולא שויות תחת שויות. וממשיכה ושואלת הגמרא: "ואימא הכי נמי" - באמת, מטעם כסף - חליפין לא יכולים לקנות. אולי תקנה מצד קניין חליפין גופו, ולא מטעם כסף? ועל זה עונה הגמרא: "חליפין איתנהו בפחות משווה פרוטה ואשה בפחות משווה פרוטה לא מקניא נפשה". קניין חליפין אפשר לעשות גם בפחות משווה פרוטה, הקניין הוא תמיד בכסף הפחות ביותר וזה פחות משווה פרוטה ואשה פחות משווה פרוטה - גנאי הוא לה להתקדש בקניין כזה ובטלה דעתה מפני דעת כל הגשים ולכן לא מקודשת.